

PODÍL SKAUTSKÝCH SIONISTICKÝCH HNUTÍ NA VZDĚLÁVACÍM PROCESU ŽIDOVSKÉ MLÁDEŽE V LETECH 1918–1949

Jitka Radkovičová

Anotace: Na vzdělání byl v židovské populaci vždy kladen maximální důraz. Židé v něm viděli nejen prostředek k osobnostnímu rozvoji, ale vzdělaného jedince brali jako potenciálního přispěvatele k vylepšení sociálního „ratingu“ židovské komunity vůbec. Článek zohledňuje způsob, jakým se na vzdělávání kromě oficiálních institucí podílely nejrůznější sionistické spolky v dobách československé první republiky, jak k němu přistupovali učitelé, vychovatelé i žáci samotní, a přibližuje dávno zapomenutou roli židovských skautů jako progresivních hybatelů tehdejšího dění. Zdůrazňuje, že ani v nejhrošším období své historie – během druhé světové války – neztráceli Židé ze zřetele cíl, který pro ně představoval odchod do „národní domoviny“, a že ze vzdělání čerpali sílu a motivaci k přesídlení do Palestiny. Systematickou vzdělávací práci neopouštěli ani v Terezíně za podmínek, které se dnešnímu člověku zdají nepředstavitelné. Článek chce být připomínkou životů, které nedostaly příležitost vyrůst, a vzpomínkou na všechny, kteří měli denně před očima smrt, a přesto nerezignovali na základní atributy lidství.

Klíčová slova: Československo, Židé, židovská komunita, vzdělávání mládeže, sionistická hnutí, židovské skautské organizace, ilegální vyučování, Protektorát, kulturní aktivity, Terezín.

Židovské vzdělávání zmiňuje na mnoha místech už Starý zákon a podstatnou roli v něm přisuzuje rodičům, zvláště otcům, kteří od šestého roku věku mají uvádět syny do svého řemesla a povolání, ale také – hlavně – do náboženských zvyklostí. Otec vyučoval tak, že vypravoval o velkých Božích skutcích v minulosti, matka tato poučení uváděla do praxe poukazováním na plnění základních mravně-náboženských požadavků, jako například úctě k rodičům, starším atd. (Novotný, 1956).

K prvním pokusům o zřizování škol s povinnou docházkou docházelo na his-

torickém území Palestiny už v roce 75 před Kristem a zasloužil se o ně zákoník Šimon ben-Šetach, ve větší míře pak velekněz Jozue ben-Gamla, který podporoval vznik škol v každé větší obci a povinnou docházku dětí od šesti nebo sedmi let (tamtéž). Tímto způsobem Židé čelili řeckému vlivu.

Povinnost náboženského vzdělávání zajišťovaly židovské obce a na mnoha místech byla škola postavena dříve než synagoga. Třídy pro starší děti se nazývaly *cheder*, a ti, kteří se chtěli vzdělávat dál, přecházeli do *ješivy*.

V českých zemích mohli Židé běžně veřejné školy navštěvovat od roku 1871,

kdy byl vydán toleranční patent císaře Josefa II., rušící výsadní postavení katolické církve. V praxi to znamenalo, že stoupenci jiných vyznání, tedy i židovského, směli vlastnit majetek, vykonávat veřejné funkce, studovat atd. Rovněž byl dán impuls k zakládání sekulárních židovských škol. Ve svém článku „Z historie židovského vzdělávání“ zmiňuje PhDr. Arno Pařík, že už v roce 1886 bylo v Čechách 113 židovských normálních (ve smyslu sekulárních) židovských škol, které navštěvovalo celkem 4073 židovských, 192 katolických a 17 protestantských dětí (Pařík, 2006). Z tohoto čísla lze tedy soudit, že tehdy – řečeno dnešním jazykem – nastal boom židovského vzdělávání a byl mu připisován velký význam. Současně je nutné konstatovat, že tyto školy vykazovaly výrazně asimilační charakter.

Změna nastala po roce 1918, kdy se nově vzniklé Československo přihlásilo k zásadám sebeurčení národů, zajišťujícím svobodný rozvoj národnostních menšin. Židé se jako státem uznaná menšina hlásili k židovské národnosti, Židovská národní rada mohla předkládat odpovědným institucím své požadavky – a učinila to hned 28. října 1918 dopisem adresovaným českému Národnímu výboru. Výuku zahájilo mnoho židovských obecných škol a také škol středních. Předmětem diskuse se stala otázka vyučovacího jazyka (čeština, slovenština a také jazyky menšinové, němčina a maďarština, samozřejmě též hebrejštiny), přičemž se vycházelo z dosavadního stavu a vývojových možností. Začátkem

20. let 20. století bylo jen na Slovensku 78 židovských škol s cca 11 500 žáky (Listy, 1923). Vynikajícími vzdělávacími ústavy byla hebrejská gymnázia v Brně (obr. 1) a později v Užhorodu.

Obr. 1. Židovské gymnázium v Brně, Hybešova ulice. Období 1. republiky, nedatováno (zdroj: Židovská obec Brno)

Zajímavý pohled nabízejí školní statistiky. Rozdílný byl počet židovských žáků a studentů navštěvujících české školy v české kulturní oblasti, v Sudetech a v maďarských oblastech. Například v polovině 30. let minulého století navštěvovalo v historických zemích už 70% židovských žáků české obecné školy a jazyková asimilace nadále pokračovala. Obecně lze konstatovat, že na Podkarpatské Rusi probíhal vzdělávací proces s mnohem většími komplikacemi kvůli přetrvávajícím těžkým sociálním podmínkám. Určitý počet židovských dětí byl evidován také ve školách pro handicapované, např. v ústavech pro hluchoněmé, nevidomé, duševně nemocné a podobně (Věstník, 1935).

Souběžně s prvorepublikovým židovským školstvím zasáhla do vzdělávacího procesu způsobem sobě vlastním židovská mládežnická hnutí skautského typu. Protože sionisticky zaměřenou částí židovské komunity byla asimilace vnímána jako něco nepatřičného, snažila se všemožně uplatňovat svůj vliv na budoucí generaci mimo jiné také prostřednictvím těchto hnutí. Sionisté s postupujícím časem stále více chápali nutnost vybudování vlastního systému, přičemž prvoplánově to měl být jakýsi trénink pro příští život v *Erec Israel* (Zemi izraelské). Účinnými a nepostradatelnými pomocníky v těchto snahách tehdy byli také židovští skauti.

Odchod z *galutu* (tj. z diaspory) do Palestiny se neobešel bez důkladné přípravy – a sionisté, vedeni těmito pohyby, svůj dorost náležitě připravovali (a připravili). Nově vzniklou situaci se dlouhodobě zabýval Spolek židovských akademiků Theodor Herzl a už v roce 1924 na sjezdu židovské mládeže v Uherském Hradišti v jednom z referátů, který se týkal míry asimilace v českých zemích a možnými postupy, jak stávající poměry vylepšit, zaznělo toto hodnocení: „Židovská mládež na Moravě jest v nepoměrně lepší situaci než my, avšak nesmíme dopustiti, aby vývoj mládeže dál se takovým způsobem, k takovému národnostnímu úpadku jako na venkově českém u nás, kde buditeľská práce je ztěžována organisovanou asimilací“ (Židovské zprávy, 1924). Už tehdy bylo apelováno na společnou koordinovanou činnost židovských mládežnic-

kých spolků s poukazem na skutečnost, že kulturní práce v českém prostředí vyžaduje jiné metody než v prostředí německém; bylo jasné, že získávání mladé české židovské generace dělá sionistům problémy.

Spolupráce skautských židovských organizací zpočátku nebyla intenzivní. Pochopitelně, protože šlo o lidi pocházející z různého sociálního prostředí s různou mírou požadovaného „ideologického“ nasměrování: ne všichni mladí Židé byli ochotni opustit svoji dosavadní existenci a zaměřit se na odchod do Palestiny. Počáteční problémy však byly postupně překonány, a tak už v roce 1930 čteme v Židovských zprávách: „Skupiny mládeže, a to mj. Tchelet Lavan, Brit Trumpeldor a Makabi Hacair (tj. židovské skautské sionistické organizace – pozn. aut.) rozhodly se pozdvihnouti a reorganisovati hebraisaci v Praze. Hebraisace se bude konati za spoluúčasti všech těchto skupin a stanovením společného učebního plánu postaví se na širší základ“ (Židovské zprávy, 1930). Za účelem provedení tohoto rozhodnutí byla zřízena hebrejská konverzační odpoledne a večery, zájemci byli rozděleni podle stupňů znalosti jazyka na začátečníky a pokročilé a společné konverzační hodiny byly vedeny zkušenými učiteli hebrejštiny.

U skautů hnutí *Brit Trumpeldor* bylo dokonce od roku 1934 členství podmíněno úspěšným složením zkoušky z hebrejštiny: učební materiál byl distribuován do všech skupin prostřednictvím odpovědných referentů a látka byla de-

tailně rozpracovaná podle jednotlivých stupňů obtížnosti, zkoušející tedy mohli bez obtíží postupovat podle písemných instrukcí. Zkouška samotná byla velmi důležitá, protože ten, kdo u ní neuspěl, musel vrátit členskou legitimaci svému vedoucímu a až do úspěšného složení zkoušky byl ve sdružení zapsán jen jako čekatel (Toldot Betar, 1960). Podobně jako v hebrejštině dařilo se ústřednímu vedení hnutí *Brit Trumfeldor* zvyšovat úroveň vzdělanosti svých členů také v dalších oblastech.

Organizace, která se cíleně zabývala vzděláváním Židů v hebrejštině a která snahu židovských skautů v maximální míře podporovala a poskytovala například lektory, se nazývala *Tarbut* (hebrejsky Kultura). Kromě krátkodobých kurzů organizovala například také tzv. hebrejské letní školy, které si získaly dobré jméno a počet jejich absolventů každým rokem vzrůstal. V hnutích samotných pak docházelo ke stupňování nároků na odbornost: postupem času byly na „hebrejské“ vzdělávání a výchovu kladeny čím dál větší nároky. V dobovém tisku se uvádí, že do Prahy se přistěhovalo několik zkušených, vychovatelsky vzdělaných vůdců *Makabi Hacair*, kteří povedou nové družiny. Konstatuje se, že v poslední době se hlásilo mnoho dětí, které nemohly být pro nedostatek vůdců do oddílů přijaty, a vedení tedy oznamuje, že tento nedostatek byl napraven; *Makabi Hacair* uspořádá zvláštní kurzy židovských dějin, ručních prací a vůdcové budou všestranně pečovat o to, aby se dětem dostalo židovského vzdě-

lání a zdravé výchovy. „Družiny budou pracovat podle skautského programu“ (Židovské zprávy, 1934). Také do letních i zimních táborů pořádaných různými židovskými skautskými organizacemi byli židovskou agenturou vysíláni instruktoři z Palestiny, kteří mimo jiné vyučovali *ivrit* (novodobá hebrejšтина).

Takový postoj byl zčásti vynucen okolnostmi, protože s rokem 1933 přišel náraz v podobě nástupu Adolfa Hitlera k moci v sousedním Německu. To, co se do té doby některým jevilo jako hra (skauting kombinovaný se sionismem), bylo prohlášeno za oficiální doktrínu a vedlo ke stupňování nároků jak na hebraizaci, tak na všechny ostatní činnosti, které byly podmínkou pro *hachšaru* jako důslednou přípravu na odchod do Palestiny nazývaný *alia*. Řada *kibuců* založených československými osadníky již v této oblasti fungovala a odjížděli tam další a další. Tento způsob se ve svém důsledku ukázal být nejpřínosnějším, byť jej mnozí zpočátku vnímali jako vizionářský; srozumitelně to vyjádřil doktor Silberstein ve scéně ze známého filmu „Všichni moji blízcí“: dcera jede se svým hochem na schůzi sionistického spolku a otec to komentuje: „Co jí můžu říkat, když chtějí budovat židovskej stát mezi velbloudama...“ Pochopili jen nemnozí, že ono ironicky zmíněné „budování státu“ znamenalo záchranu před jistou smrtí.

Jistý židovský – do určité míry charakteristický – dobový vtíp vysvětluje, co je to sionismus: sionismus je, když jeden Žid přemlouvá druhého, aby finanč-

ně podpořil cestu do Palestiny někoho třetího. Byl to ve své době jistě legitimní úhel pohledu, protože prvorepublikové demokratické Československo se zdálo být nedobytnou pevností, byť obklopenou státy s autoritářskými režimy, a zaručovalo svým občanům práva a svobody bez ohledu na národnost, rasu, jazyk a náboženství. Pro mnohé bylo stejně nepředstavitelné jako nesnadné tento ostrov demokracie opustit.

Teprve vzrůstající agresivita sousedního Německa a hrozivá politická realita, kterou na konci 30. let minulého století představoval Hitler ante portas, donutila mnohé české asimilované Židy ke změně názoru. Bylo to pochopitelné, protože tou dobou už republikou proudily zástupy německých uprchlíků a později také uprchlíků z našeho vlastního území postoupeného Němcům v září 1938. Málokdo si však dokázal spočítat, co by se s Židy stalo v případě napadení státu. Když tento atak přišel, ukázalo se, že jedni z nejlépe připravených jsou právě mladí sionisté a židovští skauti – naprosto v souladu s heslem „*Heje muchan!*“, tj. „*Buď připraven!*“.

Vyřešení židovské otázky na území Protektorátu Čechy a Morava byl jedním z cílů politiky německé moci. Souhrn zákazů a postupná likvidace lidských práv, na které si němečtí Židé zvykali od roku 1933 a měli tak delší čas na jejich absorbování, byl v Protektorátu zhuštěn do několika měsíců a pro mnohé představoval psychický otřes takového rázu, že sebevraždy byly poměrně častým řešením nastalé situace. Po zákazu výko-

nu praxe neárijským advokátům a lékařům, o které se postarala protektorátní vláda, přišlo na řadu omezení týkající se přístupu Židů ke vzdělání; bylo už čistě německou záležitostí. Němci vycházeli z teorie, že každý vzdělaný Žid je potenciální nepřítel. Začínalo se důsledně už u židovských dětí a nebylo proto žádoucí dopřát jim ani nejzákladnější vzdělání.

V červenci 1939 Němci zakázali Židům navštěvovat veškeré vzdělávací ústavy včetně obecných a středních škol, v listopadu téhož roku pak vysoké školy s německým vyučovacím jazykem (české vysoké školy byly uzavřeny 17. 11. 1939), přičemž tento zákaz se vztahoval na školská zařízení jak veřejná, tak soukromá. Protižidovské perzekuční tažení gradovalo a šroub se postupně utahoval. V březnu 1941 vydala Ústředna pro židovské vystěhovalce zákaz vztahující se na soukromé přeškolovací kurzy (nazývané také převrstvovací) – tedy to, co do té doby bylo pro židovskou mládež běžnou záležitostí a bylo v podstatě jediným možným způsobem, jak oddálit odchod do transportu. Dalším stupněm bylo nařízení z července 1942 zakazující jakékoli veřejné i soukromé vyučování židovských dětí a zavřeny byly veškeré židovské školy, které do té doby provozovaly židovské obce v jednotlivých městech.

Dílčí vzdělávací aktivity se stihly uskutečnit ještě před úplným zákazem vzdělávání pro Židy: např. v Brně byla při židovské obci zřízena v letech 1940–1941 škola adeptů na vystěhování. Prvním rokem se vyučovala zemědě-

Obr. 2. Vzdělávací kroužek židovských dětí v bytě rodičů učitelky Marie Neumannové-Koťátkové v Praze-Vinohradech (zdroj: fotoarchiv Židovského muzea, Praha)

ská příprava, druhý ročník byl zaměřen na obor „dětská sestra“. Většina absolventů byla členy *Tchelet Lavan* nebo *Makabi Hacair*. Další podobné pražské zařízení se nazývalo *Ju-Al* (Jugendali-jahschule) a nabízelo „výuku – dějepis, matematiku, fyziku, biologii, tělesnou výuku a zpěv, vše v hebrejštině – jakožto přípravu na odjezd do Palestiny“ (Bondyová, 2001). Také zde nalézáme skautskou stopu, protože v souvislosti s hnutím *Necach* (*Noar cofij chalucij*, skautské a průkopnické mládežnické hnutí) se uvádí, že tito skauti naplno pracovali ještě v roce 1940, v Praze dokonce v čer-

venci 1940 uspořádali všeobecný sjezd: „Skauti [z hnutí *Necach*] pořádali studijní soutěže a členové nejstarší skupiny byli zcela vytíženi výchovnou prací v hnutí na *Ju-Al* školách a ve výcvikových táborech *Alija mládeže...*“ (tamtéž).

V židovské kultuře bylo vzdělání vysoce hodnoceno, proto bylo od počátku jasné, že přes vzniklé problémy je jenom otázkou času, než se najde způsob, jak nacistická nařízení obcházet. Kromě jiného bylo nutné řešit problémy technického rázu: vyučování muselo být tajné, protože Židům bylo zakázáno shromažďování (obr. 2).

Na výchovné práci se nepodíleli jenom sionisté. Příkladem toho může být Anna Steinová-Rothová, řečená Anka, vůdkyně 16. pražského dívčího oddílu (registrovaného v československém Svazu skautů a skautek), která pod krytím Židovské obce pořádala tajná školení, maskovaná jako dětské útulky, ve kterých byla uplatňována výchova v demokratickém duchu. Zprávu o tom podala Heda Kaufmannová, Ančina přítelkyně a spoluvůdkyně: „Aby se židovské děti, které nesměly chodit do školy, nepotloukaly hromadně s hvězdou po ulicích v době normálního vyučování ostatních dětí, chodily do dětských útulků. Anka [Rothová] s Jiřinou [Pickovou] vedly jeden takový útulek v Praze. Anka nebyla nadarmo vůdkyní skautského oddílu a Jiřina pedagogem. Zaměstnávaly děti velmi promyšleně a metodicky, i s použitím skautských výchovných metod. Děti si hrály, zpívaly, vyřezávaly, šily, hrály divadlo, recitovaly – v malých skupinkách a s velkým zájmem a elánem. Učily se, aniž o tom věděly. Tak vyrostly pod nosem nacistů vzorné experimentální třídy. [...] Nikdy nebude oslavena tato nehlučná, drobná, houževnatá, vyčerpávající – a nakonec marná práce [která] skončila tam, kde skončily tisíce, kde skončil za zpěvu naší státní hymny takzvaný rodinný tábor Židů z Čech, v Osvětimi dne 8. března 1944. A s ním také Anka Rothová,“ (Kaufmannová, 1999).

Zaznamenala jsem mnoho názorů na situaci, ve které se ze dne na den ocitly tisíce židovských dětí. Pro ilustraci uvádím jeden z nich, nevím nakolik obvyklý. Maud Michal Beerová, rodačka z Prostějova, členka *Tchelet Lavan* od roku 1937, která přežila Terezín a dnes žije v Izraeli, se k ukončení školní docházky vyjádřila následovně: „Nebyla jsem ve veřejné škole moc šťastná, od počátku mi bylo jasné, že jsem jediná židovská žákyně ve třídě, že jsem trochu jiná, že tam nepatřím tak, jak ostatní. Nikoho z toho neobviňuji, prostě byl to fakt. Takže mi ani nevadilo, že jsem nesměla chodit do školy: v kroužcích, ve kterých jsme se pak učili, jsem vlastně byla šťastnější než ve škole. Kdybych byla diplomat, asi bych nenapsala pravdu, lépe by vypadalo, kdybych litovala, že jsem musela školu opustit...“ (viz Korespondence). Je to názor možná ojedinělý, ale pochopitelný, protože reflektuje pocity vyloučenosti z většinové společnosti.

Do Terezína byla Maud s rodinou deportovaná v červenci 1942. Do té doby navštěvovala zmíněné kroužky, tajné vyučování, kde se například poprvé dozvěděla o tom, co se dělo Židům v dobách španělské inkvizice nebo v dobách pogromů v Rusku a v Polsku. V Terezíně navštěvovala lekce Rudolfa Liebena¹: „Na Rudiho přednášky jsme chodili do chlapeckého domova v šest hodin ráno před odchodem do práce. Seděli jsme časné zrána v pokoji plném spících chlapců a poslouchali o židovských dějinách v době Římanů...“ (tamtéž).

¹ Rudolf Lieben, vůdce skupiny *Makabi Hacair* v Praze. Zahynul v Kauferingu v prosinci 1944.

Samostatnou kapitolou bylo vzdělávání dětí v Terezíně, respektive jeho speciální úloha v takto nepříznivých podmínkách. Oddělení, které se v Terezíně staralo o děti a mládež, se nazývalo *Jugendfürsorge* a vedl je sionista Egon Redlich. Terezínská samospráva zde zřídila pro mládež oddělené bloky, tzv. *heimy*, rozčleněné v některých případech podle příslušnosti k hnutí. Tyto bloky měly za úkol mimo jiné ochránit děti před negativními vlivy v ghettu a eliminovat v maximální možné míře nežádoucí dopady deformací, kterými se vyznačovala terezínská realita. V některých z nich se striktně dodržoval denní program, který začínal budíčkem, pokračoval ilegálním vyučováním, odpoledním sportováním nebo různými kulturními podniky a končil večerkou.

Vedoucím a vychovatelům se obvykle dostalo možnosti uplatnit při výchově svěřenců kritéria, kterým oni sami přikládali důležitost, a tak byl každý z bloků nějakým způsobem specifický. Na jedné z ubikací v heimu L 218, obývaném převážně členy *Hašomer Hacair*, panovaly zásady židovského skautského hnutí (Schimmerling, 1992). Chlapci zde vytvořili zvláštní přidělový systém, tzv. komunu, ze kterého se rozdělovalo rovným dílem, přičemž tato forma vědomě navazovala na systém zavedený v palestinských kibucech.

V jiném heimu, známém pod číslem L 417, pracovalo pod vedením známého sionistického pracovníka Valtera Eisingera uskupení zvané *Republika Škid* (pojmenované podle knihy ruských autorů

Bělycha a Pantělejeva). Škidovci měli vlastní znak, vlajku, hymnu a vydávali časopis *Vedem*. Nebyla to ale pouze jejich „specialita“, také další domovy se vyznačovaly nebývalou kreativitou. V domově číslo IX se chlapci inspirovali knihou Jaroslava Foglara „Hoši od Bobří řeky“ a byli svým vedoucím (Arne Ehrlichem) vychováni ve skautském duchu: „Podle vzpomínek vedoucího ‚devítky‘ se jevil skauting v Terezíně jako úplný nesmysl, protože skauting je věcí přírody, a to bylo přesně to, co v ghettu chybělo. Vedoucí vychovatel byl ale toho názoru, že skauting má na mladé lidi takový morální vliv, že se rozhodl jeho ideje a zásady přenést a využít i za zdmi ghetta. [...] Při skautské činnosti ‚devítky‘ hoši lovíli například bobříka čistoty, pořádku, dobrých skutků, pomoci, ale i bobříka matematiky, dějepisu, zeměpisu a jiných předmětů. Jedině bobřík hladu nebyl vyhlášen, protože hlad panoval v celém Terezíně stále.“ (Kasperová, 2010).

Podobné to bylo v domově číslo VI, kde působila skupina „Lvíčata“. V sionistickém duchu byly naopak vedeny domovy V a VII, pojmenované *Dror* (hebrejsky Vlaštovka) a *Nešarim* (Jestřábi). Ideový obsah sionistické výchovy zde nabýval na významu, protože budoucí působení v Palestině se mnohým jevílo jako jediné možné východisko, jak po válce uspořádat svůj osobní život. Heim L 417 současně fungoval jako jakási kulturní centrum terezínského mládeže.

Podobnou úlohu plnil dívčí heim označený L 410. Také zde se ve sklepě odehrála mnohá divadelní představení,

konaly se nejrůznější výstavy a zkoušela se proslavená opera Brundibár, složená Hansem Krásou.² Podobně jako v chlapeckém domově měly dívky vlastní vlajku (tmavomodrou s bílým kruhem uprostřed, uvnitř kterého byly dvě zaklesnuté dlaně), hymnu a navíc jakousi verzi parlamentu nazvaného *Maagal* (hebrejsky Kruh), prostřednictvím kterého měly možnost zasahovat do chodu domova. Také toto společenství bylo vedeno v sionistickém duchu (Kasperová, 2010).

Pochopitelnou politikou vedení ghetta byla snaha o záchranu co největšího počtu dětských životů pro příští poválečný život. Pravdou je, že ve většině případů to byl marný boj, což ovšem nijak nesnižuje hodnotu práce vykonané na tomto poli. Také tajné vyučování mělo ve zdech Terezína své místo. Eufemisticky bylo nazýváno jako „denní zaměstnání“, protože stejně jako všude jinde v Protektorátu, ani tady se židovské dítě oficiálně učit nesmělo.

K výuce získalo vedení ty nejlepší vychovatele a učitele, což v terezínských podmínkách nebyl problém: nikde jinde nebylo téměř veškeré židovské obyvatelstvo jedné země soustředěno na tak malém prostoru. Mezi internovanými se nacházela kromě osvědčených *madrichů* (hebrejsky vychovatelů) a skautských vedoucích také řada vynikajících židovských pedagogů a osobností židovského kulturního života. Židovská samospráva se řídila zásadou, že „duševní potenciál dospělých by měl podle možností prospí-

vat mladé generaci a předávání vědomostí a také židovské kultury a tradic patří v ghettu k nejvyšším úkolům. [...] Hlavní bylo hájit a uchovat duchovní svobodu,“ (Brenner-Wonschicková, 2006).

Přestože neexistoval návod, jak vyučovat a vychovávat děti v koncentračním táboře, obětaví učitelé se snažili o udržení alespoň jakési kontinuity vzdělávacího procesu. Za pochodu museli řešit řadu naléhavých problémů a komplikací spojených například s rozdílnou úrovní znalostí dětských vězňů, s absolutním nedostatkem vyučovacích pomůcek anebo permanentní „migrací“ jak dětí, tak dospělých. „Každé ráno jsme měli vyučování. Ale bylo trochu zvláštní, protože pořad přijížděly a odjížděly transporty. A tak to bylo i s učiteli: přicházeli a odcházeli. [...] Nikdy jsme nemohli dodržovat nějaký pevný plán. Všechno bylo nejisté. Také žáci přicházeli a odcházeli,“ (tamtéž).

K vyučování bylo využíváno také dalších netradičních forem: „Mladší i starší mládež pracovala společně. Ti, kteří před válkou studovali, nás učili, co si pamatovali ze školy. O Velké francouzské revoluci a o Shakespearových hrách jsem poprvé slyšela mezi záhony zeleniny. Tak jsem se dozvěděla spoustu věcí, které se obvykle učí děti ve škole,“ (Erbenová, Mališová, 2013).

Nebylo možné dodržovat zažité pedagogické postupy z předválečné doby, přesto měl tento způsob výuky úspěch. Účast na vyučování byla brána jako

² Hans Krása, český hudební skladatel. Zahynul v Osvětimi v roce 1944.

otázka osobní prestiže, naopak vyloučením z výuky vychovatelé trestali drobné prohřešky. Stejně tak neopomínali předkládat dětem vizi toho, co bude po válce, a zdůrazňovat důležitou roli vzdělání pro příští svobodný život. Otázka „co z nás bude po válce“ byla diskutována v terezínském dětském společenství s velkou naléhavostí (Weissová, 2012).

Pedagogové byli vystaveni enormnímu tlaku: vyučovali traumatizované děti, které zblízka viděly smrt. Téměř nikdo neměl šanci zůstat naživu. Přesto se nevzdávali a výchovnou práci vykonávali s veškerou vážností. Článek by nebyl úplný bez uvedení jmen alespoň některých z nich:

- Akademická malířka Friedl Dicker-Brandeisová, vyučovala kreslení v mnoha terezínských heimech (zahynula v roce 1944 v Osvětimi).

- Růžena Engländerová, vedoucí dívčího domova L 410 (osvobozena v Terezíně).

- Egon Redlich, vedoucí Jugendfürsorge (zahynul spolu se svou rodinou v Osvětimi v říjnu 1944).

- Fredy Hirsch, vynikající vychovatel, skaut a sportovec (zahynul v březnu 1944 v Osvětimi).

- Ota Klein, vedoucí největšího chlapeckého heimu L 412 (osvobozen v Osvětimi).

- Valter Eisinger, výrazná pedagogická osobnost, zakladatel tzv. Republiky Škid (zprávy o jeho smrti se různí: podle některých byl zastřelen na pochodu smrti ze Sachsenhausenu do Buchenwaldu, podle jiných zahynul v koncentračním táboře Buchenwald v lednu 1945).

- Willy Groag, původem z Olomouce, člen Makabi Hacair, vynikající vychovatel,

vedl dívčí heim (přežil on i jeho žena Madla, později se odstěhoval do Izraele).

Po válce se ve většině případů pedagogické cíle židovských vychovatelů soustředily na tzv. *aliu*, odchod do Palestiny. Práci s židovskými dětmi se lépe dařilo na Slovensku, protože jich zde přežilo mnohem více než v českých zemích. K těm, kteří se pokoušeli o obnovu pochroumaných dětských duší, patřili Max a Chava Livnioví (obr. 3), oba předváleční členové hnutí *Makabi Hacair*. Max přežil Osvětim a Kaufering, Chava Osvětim. V bratislavském domově *Makabi Hacair* (obr. 4) pečovali o osiřelé děti a pomáhali jim zbavit se válečných traumat. Svým chovancům dokonale rozuměli, protože prošli stejným peklem: „Část dětí přišla do dětského domova poté, co se schovávala v lesích a klášterech, nebo přijela z koncentračních táborů a byla velmi zanedbaná. Museli jsme jim vysvětlovat, proč by nikdo neměl krást a že není třeba schovávat si kus chleba pod polštář – protože po tomto jídle dostanou další... Také jsme je učili – od zeměpisu Palestiny přes hebrejštinu až po židovskou historii. Nikdo z nás dvou neměl žádné školení pro takovou vzdělávací práci, ale protože jsme oba byli ještě velmi mladí a přežili jsme předchozí léta v podmínkách podobných těm, jakými si prošli naši svěřenci, dokázali jsme mluvit jejich jazykem,“ (Lieben, 2000). Poté, co do Izraele odjely téměř všechny „jejich“ děti, opustili v dubnu 1949 Československo také oni dva.

Obr. 3. Vychovatelé Max a Chava Livniovi, Bratislava, 1947 (zdroj: soukromý archiv manželů Livniových, Kiriat Tivon, Izrael)

Obr. 4. Domov mládeže Makabi Hacair, Zrinského 11, Bratislava, 1946 (zdroj: soukromý archiv manželů Livniových, Kiriat Tivon, Izrael)

Způsob vzdělávání židovských dětí zvláště v době války a těsně po ní lze považovat za speciální s ohledem na ne-tradičnost používaných forem. Šlo o typ vzdělávání vynuceného okolnostmi, dá se ale říci, že jak učitelé, tak žáci obstáli v obtížném testu, který jim připravila doba.

LITERATURA

- BONDYOVÁ, R. *Jacob Edelstein*. Praha: Sefer, 2001.
- BRENNER-WONSCHICKOVÁ, H. *Děvčata z pokoje 28*. Brno: Barrister & Principal, 2006.
- ČAPKOVÁ, K. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha: Paseka, 2005.
- ERBENOVÁ, E., MALIŠOVÁ, M. *Život Evy L.* Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2013.
- KASPEROVÁ, D. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v Protektorátu a v ghettu Terezín*. Praha: FF UK, 2010.
- KAUFMANNOVÁ, H. *Léta 1938–1945. Válečné vzpomínky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
- KIEVAL, H.J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha: Paseka, 2011.
- Korespondence* autorky s Maud Michal Beorovou, Tel Aviv.
- LIEBEN, M. *Vzpomínky*. Kiriat Tivon, Izrael, 2000. Nepublikováno.
- Listy židovské mládeže*, 1923, roč. 2, č. 7.
- NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*. Praha: Nakladatelství Kalich, 1956.
- PAŘÍK, A. Z historie židovského vzdělávání. *Maskil*. 2006, roč. 6, č. 3.
- SCHIMMERLING, H. Židovská mládež v hnutí odporu. In: *Terezín v konečném řešení židovské otázky*. Praha: Logos, 1992.
- Toldot Betar Czechoslovakia*, Tel Aviv, 1960.

Věstník židovských náboženských obcí
v Československu. 1935, roč. 2, č. 7–8,
s. 16.

WEISSOVÁ, H. Deník 1938–1945. Brno:
Jota, 2012.

YEGAR, M. *Československo, sionismus, Izrael*. Praha: Victoria, 1997.

Židovské zprávy, 1924, roč. 7, č. 13, s. 4.

Židovské zprávy, 1930, roč. 13, č. 42, s. 6.

Židovské zprávy, 1934, roč. 17, č. 49, s. 5.